

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ครั้งนี้ ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ความซื่อสัตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) สภาพปัญหาการขาดความซื่อสัตย์ในครอบครัวไทย และ(๓) แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ผลจากการศึกษาได้พบคำตอบ ดังนี้

๕.๑.๑ ความซื่อสัตย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ความซื่อสัตย์ หมายถึง ความประพฤติตรงและจริงใจ ไม่คดโกง ไม่คิดคดโกง ไม่หลอกลวง ซื่อตรง ประพฤติไม่เอนเอียง พูดคำสัตย์ พูดจริง ซื่อตรงต่อหน้าที่และคำมั่นสัญญา โดยการแสดงออกทางพฤติกรรมมีอยู่ ๓ ทาง ได้แก่ ทางใจ คือ ความจริงใจ ไม่คดโกง ไม่คิดคดโกง ไม่หลอกลวง เรียกว่า โนสุจริต ทางวาจา คือ การพูดจริง พูดคำสัตย์ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดคำส่อเสียด ไม่พูดคำเพ้อเจ้อ เรียกว่า วีสุจริต และทางกาย คือ ทำจริง พูดจริง รักษาคำพูด ซื่อตรงต่อหน้าที่ คำมั่นสัญญา และวาจา เรียกว่า กายสุจริต

ความซื่อสัตย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา จากการศึกษาค้นคว้าในพระวินัยจะกล่าวถึงความหมายในรูปแบบลักษณะการกล่าวคำสัตย์ พูดถ้อยคำจริงใจ ความซื่อสัตย์ต่อความประพฤติ ไม่ประพฤติล่วงละเมิดพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติไว้ เช่น เรื่องอันตรายิทธิกรรมของภิกษุณี และเรื่องโจทกาทีปติ ว่าด้วยข้อปฏิบัติโจทก์ เป็นต้น

ส่วนในพระสูตรกล่าวถึงความหมายของความซื่อสัตย์ในรูปแบบลักษณะการกล่าวคำสัตย์ การอ้างอิงถึงคุณธรรมความดีที่มีอยู่ให้ปกป้องรักษาให้รอดปลอดภัย การรักษาคำมั่นสัญญาต่อตนเองและผู้อื่น ซื่อตรงต่อหน้าที่ จงรักภักดี รักเดียวใจเดียว ไม่ประพฤตินอกใจ เช่น เรื่องวัฏฏกโปตกจริยา ว่าด้วยจริยาของลูกนกกลุ่มอ่อน และเรื่ององคุลิมาล ว่าด้วยองคุลิมาล เป็นต้น

ลักษณะความซื่อสัตย์มีอยู่ ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ลักษณะความซื่อสัตย์ต่อพฤติกรรมของบุคคลมี ๓ ทาง คือ ความจริงใจ เรียกว่า จริงใจ พูดจริง พูดคำสัตย์ เรียกว่า จริงวาจา และการกระทำจริง เรียกว่า ทำจริง (๒) ความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ได้แก่ ซื่อตรงต่อวาจา เวลา ตรงต่อความตรง หรือ

ความเที่ยงธรรม (๓) ความซื่อสัตย์ต่อบุคคลอื่น ได้แก่ สามีกับภรรยา คือ ไม่ประพฤตินอกใจ บุตรกับบิดามารดา คือ กตัญญูกตเวที มิตรกับมิตรสหาย คือ ความจริงใจ วางใจกัน และลูกจ้างกับ นายจ้าง คือ ความจงรักภักดีต่อบุคคล

วิธีการรักษาความซื่อสัตย์ด้วยการสมาทานศีลและวิธีการให้คำมั่นสัญญาต่อกันแล้ว การกระทำตามคำมั่นสัญญานั้น เช่น ด้านครอบครัว คือ ระหว่างคู่สามีภรรยาปฏิบัติหน้าที่ของกัน และกัน เรื่องของบุคคลในครอบครัวโดยเฉพาะศีลข้อที่ ๓ ว่าไม่ประพฤตินอกใจกัน และทางสังคม คือ ระหว่างมิตรกับมิตร เป็นมิตรที่แท้ต่อกัน เป็นต้น

หลักธรรมส่งเสริมความซื่อสัตย์ของครอบครัว ได้แก่ หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า พรവാสาธรรม ๔ หลักธรรมที่ทำให้คู่สามีภรรยามีหัวใจเป็นเทวดาคือ หิริและโอตตปปะ หลักธรรมที่แสดงความซื่อสัตย์ทางด้านพฤติกรรม คือ ความซื่อสัตย์ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่า สุจริต ๓ หลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขคือ ศีล ๕ และเบญจธรรม โดยเฉพาะข้อที่ ๓ ว่าด้วยการห้ามประพฤติผิดในกาม หรือประพฤตินอกใจ กันสำหรับผู้ชายยินดีในภรรยาของตนเรียกว่า สทาธสันโดษ ส่วนผู้หญิง ยินดีในสามีของตนเรียกว่า ปติวัตร และการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ของบุคคลในครอบครัวและสังคม เรียกว่า ทิส ๖

ประโยชน์ของความซื่อสัตย์มีความสำคัญต่อตนเอง คือ เป็นบุคคลที่มีความประพฤติจริงด้วยความดีงาม ทางด้านครอบครัว คือ เป็นคู่สามีภรรยาที่มีความซื่อสัตย์ต่อกันที่ไม่ประพฤติ นอกใจกัน ทางด้านมิตรเป็นมิตรที่จริงใจต่อกัน เรียกว่า มิตรแท้ ดังนั้น ความซื่อสัตย์ จึงมีความสำคัญต่อบุคคลในครอบครัวเสริมสร้างความเข้มแข็งเป็นคนที่จริงใจต่อกัน ตรงต่อหน้าที่การงาน เป็นคนแท้ด้วยคุณธรรมที่สมบูรณ์แบบ เมื่อบุคคลในครอบครัวมีความซื่อสัตย์ต่อกันย่อมส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุข

๕.๑.๒ สภาพปัญหาการขาดความซื่อสัตย์ในครอบครัวไทย

คำว่า ครอบครัว หมายถึง สมาชิกผู้ที่อยู่ร่วมกันหรือชายหญิงที่สมรสกันโดยมีความสัมพันธ์กันทางเพศและทางด้านเศรษฐกิจมีบุตรธิดาไว้สืบทอดต่อวงศ์ตระกูลให้ยั่งยืนต่อไป

ลักษณะของครอบครัวไทยสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะครอบครัวขยายและครอบครัวเดี่ยว ดังต่อไปนี้

๑) ครอบครัวขยาย หมายถึง ครอบครัวที่มีสมาชิกอาศัยอยู่ตั้งแต่ ๓ คนขึ้นไป ประกอบด้วยปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ลูกและหลาน เป็นต้น จะพบมากในสังคมชนบท มีความสัมพันธ์ด้วยบรรยากาศที่อบอุ่นเป็นปึกแผ่น ช่วยเหลือจุนเจือกันแบ่งปันกัน ผู้น้อยตั้งอยู่ในความเคารพนับ

ถือผู้อาวุโสกว่า ซึ่งท่านสามารถให้คำปรึกษาได้ หรือคอยให้คำแนะนำและอบรมสั่งสอนบุตรหลานแทนพ่อแม่ได้

๒) ครอบครัวเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่มีสมาชิกอาศัยอยู่ ๓ คน ประกอบด้วยพ่อแม่และลูก จะพบมากในสังคมเมือง สมาชิกมีอิสระเสรีภาพในการกระทำ พูด คิดเท่าเทียมกันภายในครอบครัว ครอบครัวลักษณะนี้ จะขาดความอบอุ่นมีเวลาให้กันน้อยต่างคนก็ทำหน้าที่ของตนเอง อยู่ตามลำพังเพียงครอบครัวของตนเท่านั้น ถ้าไม่จำเป็นจะไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับครอบครัวอื่นจะเห็นได้จากสังคมเมืองในปัจจุบันนี้ บ้านเรือนอยู่ใกล้กันก็จริงแต่ไม่รู้จักกันไม่เหมือนครอบครัวที่อยู่ในชนบทจะรู้จักกันทั้งหมด

สภาพปัญหาการขาดความซื่อสัตย์ในครอบครัวไทย พอสรุปได้ว่าสาเหตุของการขาดความซื่อสัตย์ มีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่

๑. สาเหตุส่วนบุคคล หมายถึง สาเหตุการแตกแยกของครอบครัวเกิดจากคุณสมบัติส่วนตัวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะบุคลิกภาพ หมายถึง ลักษณะส่วนตัวเกี่ยวกับอุปนิสัยหรือทัศนคติอย่างใดอย่างหนึ่งของสามีภรรยา

๒) พฤติกรรมของคู่สมรส หมายถึง ความประพฤติหรือการกระทำบางอย่างของสามีภรรยา เป็นเหตุให้ครอบครัวแตกแยก ได้แก่ การทอดทิ้ง ขาดความรับผิดชอบในครอบครัว ดื่มสุรา ดิดการพนัน การไม่ซื่อสัตย์หรือการนอกใจและการหยาบคายทารุณไม่ให้เกียรติกัน

๓) ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครอง หมายถึง สภาพความผูกพันเกี่ยวกับคู่สามีภรรยา เป็นเหตุให้เกิดความแตกร้างในครอบครัว ได้แก่ การขัดแย้งในเรื่องของบุคลิกภาพ หรือความไม่สมดุลในเรื่องเพศ และบทบาทในครอบครัว การขาดความรักความเข้าใจกัน

๒. สาเหตุทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ หมายถึง สาเหตุการแตกแยกของครอบครัวมีผลสืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจของคู่สมรส ดังต่อไปนี้

๑) บทบาทของสตรีเปลี่ยนแปลงไป หมายถึง สตรีปัจจุบันนี้มีบทบาทหน้าที่เปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยเป็นเพียงแม่บ้านเท่านั้น กลับมามีบทบาทในการประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้เท่าเทียมผู้ชาย มีโอกาสสัมพันธ์กับบุรุษอื่นนอกจากสามีของตน

๒) การเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางการหย่าร้าง หมายถึง การที่คนในสังคมมีแนวโน้มยอมรับการหย่าร้างมากขึ้นกว่าเดิม เพราะมีแนวคิดว่าการหย่า หรือแยกทางกันดีกว่าการอยู่ร่วมกันแล้วไม่มีความสุข

๓) ความเสื่อมทางด้านศีลธรรมของบุคคลในสังคม หมายถึง การที่คนในสังคมไม่เอาใจใส่หรือเคร่งครัดในศีลธรรมและเกรงกลัวต่อบาปน้อยลงนั้น เป็นเหตุให้สามีภรรยาประพฤติผิด

ขาดความเอาใจใส่และรับผิดชอบต่อน้ำที่ในครอบครัวและอาจจะนำไปสู่การแตกร้างของครอบครัวได้

ปัญหาการขาดความซื่อสัตย์นำไปสู่การแตกแยกหรือหย่าร้างของครอบครัว ได้แก่

๑) ปัญหาการนอกใจคู่ครอง หมายถึง การที่สามีภรรยาไม่มีความซื่อสัตย์หรือความจริงใจต่อกัน มีลักษณะประพฤตินอกใจกันด้วยการแอบไปมีชู้กับชายหญิงคนอื่น หรือคู่สามีภรรยามีความรักที่ลดน้อยลง ไม่เอาใจใส่ต่อบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในครอบครัว จึงเป็นสาเหตุให้ครอบครัวแตกแยกกันหรือหย่าร้างกัน

๒) ปัญหาความขัดแย้ง หมายถึง คู่สามีภรรยามีความคิดเห็นไม่ตรงกัน ต่างคนต่างก็ถือทิฐิจนกระทั่งตัวเองถูกกว่าอีกฝ่ายเสมอ มีอุปนิสัยหลายใจเจ้าชู้ มีก๊ก มีความบาดระแวงกัน เมื่อถูกอีกฝ่ายจับได้ก็หมดความไว้วางใจ หมดความรัก จึงหาเรื่องให้ทะเลาะกัน ทำร้ายร่างกาย สาเหตุที่สำคัญความขัดแย้งคือ การขาดความซื่อสัตย์ จริงใจ ความเคารพต่อความคิดของสามีภรรยา จึงเป็นสาเหตุให้ครอบครัวแตกแยกกัน และหย่าร้างกัน

๓) ปัญหายาเสพติดและการพนัน หมายถึง บุคคลที่มีพฤติกรรมหรือนิสัยภาพที่เฉพาะตน คู่สามีภรรยาที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับยาเสพติดหรือการพนัน ซึ่งอบายมุขนี้จะทำให้บุคคลในครอบครัวได้รับผลกระทบคือความเดือดร้อนและความเสียหายทางทรัพย์สินและเสี่ยงต่อการติดโรคร้ายทำให้สุขภาพไม่มีเรี่ยวแรง อ่อนแอ จึงเป็นเหตุให้ครอบครัวแตกแยกหรือหย่าร้างกัน

๔) ปัญหาการล่วงละเมิดทางเพศ หมายถึง การข่มขืนใจฝ่ายหญิงด้วยการมีเพศสัมพันธ์ หรือเรียกว่า การข่มขืน เรื่องเพศสัมพันธ์ฝ่ายหญิงจะถูกชายที่อยู่ใกล้ชิดหรือก็คนแปลกหน้าด้วยการคุกคามทางเพศเป็นส่วนใหญ่ เช่น คู่สามีภรรยาบางคู่ก่อนมีเพศสัมพันธ์ต้องใช้ความรุนแรงก่อน นายจ้างล่วงละเมิดทางเพศกับลูกจ้าง หรือนักข่าล่วงละเมิดทางเพศกับหลาน หรือพ่อเลี้ยงข่มขืนลูก เป็นต้น เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้ครอบครัวแตกแยก และหย่าร้างกัน

การขาดความซื่อสัตย์มีผลกระทบของครอบครัวไทย มีผลกระทบต่อคู่สามีภรรยาที่ประพฤติผิดนอกใจคู่ครองตนไม่มีความซื่อสัตย์ต่อกัน ทางด้านบทบาทหน้าที่ความสัมพันธระหว่างสามีภรรยาก็ห่างเหินกันเนื่องจากต้องทำงานเคร่งเครียดกับงานไม่มีเวลาให้กันและกันส่งผลมายังบุตรต้องรับผลของการกระทำของบิดามารดาบุตรขาดความอบอุ่น ขาดความรักจากบิดามารดาที่มีเวลาให้น้อย และทางด้านพฤติกรรมที่ไม่จริงใจหรือไม่ซื่อสัตย์ต่อการกระทำ การพูด และทางด้านความคิดนอกใจคู่สามีภรรยาด้วยการแอบไปมีชู้มีก๊ก ซึ่งเป็นเหตุให้ครอบครัวแตกแยก หรือหย่าร้างกันตามช่องทางข่าวสารต่างๆ เช่น ทวี และหนังสือพิมพ์รายวัน เป็นต้น

ตัวอย่างจากหนังสือพิมพ์ ปัจจุบันนี้พบข่าวสื่อสารที่เกี่ยวกับเรื่องของครอบครัวหรือบุคคลในครอบครัวระหว่างสามีกับภรรยา ประพฤติผิดนอกใจกัน ไม่มีความซื่อสัตย์ต่อกันพูด

ถูกหมิ่นหยาดหยามกัน ไม่ให้เกียรติกัน หรือบางคู่แอบไปมีชู้สาวมีกิ๊กกับสามีภรรยาคนอื่น จึงเป็นเหตุให้เกิดความหึงหวงหาความแค้น ทะเลาะเบาะแว้งกัน ครอบครัแตกแยก หย่าร้าง และทำร้ายชีวิตกัน เพราะเกิดความไม่เชื่อใจ ไม่ไว้วางใจ ไม่ซื่อสัตย์ต่อกัน ดังตัวอย่างตามข่าวจากหนังสือพิมพ์ที่ปรากฏในปัจจุบัน เช่น ข่าวเรื่อง “บ่วงรัดคอ เมียนมาผัวแค้นชุกกิก” และเรื่อง “ผัวหึง โหดเมียชู้ แค้นชกปิ่นยิ่งดับ” เป็นต้น

๕.๑.๓ แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวไทย

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวไทย ได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ใช้เสริมสร้างความซื่อสัตย์ของครอบครัวนั้นมีหลายวิธี แต่ในงานวิจัยเล่มนี้ได้ยกมา ๔ แนวทาง คือ (๑) แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านหลักมนุษยธรรม (ศีล ๕) (๒) แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งในการครองเรือนตามหลักฆราวาสธรรม ๔ (๓) แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านการครองคนตามหลักพรหมวิหารธรรม ๔ และ (๔) แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นตามหลักทศ ๖

๑. แนวทางที่ ๑ คือ แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านหลักมนุษยธรรม (ศีล ๕-ธรรม ๕) หมายถึง การควบคุมความประพฤติพฤติกรรมของตนทางกายและวาจา สามีภรรยามีความซื่อสัตย์ปฏิบัติตามหลักศีล ๕ ประการ ได้แก่ (๑) การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (เมตตากฎา) (๒) การงดเว้นจากการลักทรัพย์ (สัมมาอาชีวะ) (๓) การงดเว้นจากการประพฤติในกาม (กามสังวร) (๔) การงดเว้นจากการพูดเท็จ (สัจจะ) และ (๕) การงดเว้นจากการดื่มสุราและเสพของมึนเมา (สติสัมปชัญญะ) ตัวอย่าง เช่น ศีลข้อ ๓ สามีภรรยาจะต้องมีความตระหนักรับผิดชอบต่อกันด้วยวิธีการรักษาความซื่อสัตย์ระหว่างสามีและภรรยาตามศีลข้อ ๓ ได้แก่ สามีไม่ประพฤตินอกใจยินดีในภรรยาของตนเพียงผู้เดียว เรียกว่า สหารสันโดษ ส่วนภรรยาก็ไม่ประพฤตินอกใจยินดียอมรับในสามีของตนเพียงผู้เดียว เรียกว่า ปติวัตร

๒. แนวทางที่ ๒ คือ แนวทางการนำความซื่อสัตย์มาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งในการครองเรือนตามหลักฆราวาสธรรม ๔ หมายถึง หลักธรรมสำหรับผู้ครองเรือน หรือหลักประกันชีวิตคู่ของครอบครัวไม่ให้เกิดความแตกแยก หรือหย่าร้างกัน สามีภรรยามีความซื่อสัตย์หรือความจริงใจปฏิบัติตามหลักฆราวาสธรรม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สัจจะ คือ ความซื่อสัตย์ จริงใจ สามีภรรยาจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกันด้วยการแสดงออกทั้ง ๓ ทาง ได้แก่ ๑. ทางกายหรือการกระทำ เรียกว่า ทำจริง ๒. ทางวาจาหรือทางคำพูด เรียกว่า พูดจริง และ ๓. ทางใจหรือความคิด ถูกต้อง เรียกว่า จริงใจ (๒) ทมะ คือ ความฝึกฝน ข่มใจ ปรับตัว สามีภรรยาจะต้องรู้จักฝึกฝน

ปรับตัวเข้าหากัน และไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขในเรื่องโทษของการติดสุราและของมีนเมา และเรื่องโทษของการชบเทียวกลางคืน ซึ่งจะนำความเดือดร้อนความเสียหายมาให้แก่ตนเอง และครอบครัว (๓) ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้น สามิภรรยาต้องตั้งอยู่ในความอดทนกับการปรับตัวเข้ากับญาติบิดามารดาทั้งสองฝ่ายและอดทนต่อหน้าที่การทำงานต้องรับผิดชอบของตน เพื่อให้ครอบครัวอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขราบรื่น และ (๔) จาคะ คือ การบริจาคสิ่งของกินและของใช้ สอย ความเสียสละสิ่งของที่ไม่ได้ออกไปจากตัว สามิภรรยาจะต้องรู้จักการเสียสละความตระหนี่ให้ ทานรู้จักแบ่งปันสิ่งของใช้สอยให้แก่ญาติและบุคคลอื่น หรือเสียสละความเห็นแก่ตัวละนิสัยที่เลวที่ไม่ได้ออกไปไม่เอารัดเอาเปรียบกันและกัน ดังคำสุภาษิตว่า “ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก”

๓. แนวทางที่ ๓ คือ แนวทางการนำความเชื่อศรัทธามาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านการครองตนตามหลักพรหมวิหารธรรม ๔ หมายถึง หลักธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ หรือธรรมสำหรับผู้ปกครอง การอบรมสั่งสอนบุตรธิดา เพื่อความสัมพันธไมตรีอันดีงามและความสงบสุขของครอบครัว บิดามารดาอนุเคราะห์บุตรธิดาด้วยความเชื่อศรัทธาต่อการปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เมตตา คือ ความปรารถนาดี ความรัก บิดามารดาจะต้องมีความรัก มอบความอบอุ่นให้แก่บุตรธิดาให้มีความสุข (๒) กรุณา คือ ความสงสารอยากให้เขาพ้นจากความทุกข์ บิดามารดาให้ตั้งอยู่ในความสงสารเมื่อเห็นบุตรธิดาตกอยู่ในความทุกข์กายและใจความทุกข์ของบุตรธิดาก็เป็นเหมือนความทุกข์ของตนไปด้วย และคอยช่วยเหลือปลดปล่อยความทุกข์ให้แก่บุตรธิดา (๓) มุทิตา คือ ความพลอยยินดี บิดามารดาพลอยยินดี เมื่อเห็นบุตรธิดาได้ประสบความสำเร็จในชีวิตครอบครัวและหน้าที่การงาน และ (๔) อุเบกขา คือ ความวางเฉย หรือความวางใจเป็นกลาง บิดามารดาวางใจเป็นกลาง เมื่อเห็นบุตรธิดาทะเลาะเบาะแว้งกันจะต้องตัดสินใจให้เป็นเที่ยงธรรม โดยไม่มีอคติในการตัดสินปัญหาต่างๆ และคอยดูแลบุตรธิดาอยู่อย่างห่างๆ แต่ด้วยความห่วงใย

๔. แนวทางที่ ๔ คือ แนวทางการนำความเชื่อศรัทธามาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งด้านความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นตามหลัก ทิส ๖ หมายถึง การปฏิบัติตามหน้าที่ของตนด้วยความเชื่อศรัทธาจริงใจต่อทิส ๖ นั่นถือว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องทำต่อบุคคลต่างๆ เพื่อปลูกฝังและส่งเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันให้ถูกต้องตามฐานะทั้ง ๖ ตัวอย่าง เช่น ทิสที่ ๓ บัณฑิตทิส ทิสเบื้องหลัง ได้แก่ สามิภรรยา ในฐานะที่เป็นสามีพึงแสดงความเชื่อศรัทธาต่อภรรยา ด้วยการไม่ประพฤติดนินดาอกใจให้เกียรติบำรุงรักษาแก่ภรรยา มีข้อปฏิบัติหน้าที่ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ให้เกียรติยกย่อง (๒) ไม่ดูหมิ่น (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้ (๕) ให้เครื่องแต่งตัว และส่วนภรรยาต้องอนุเคราะห์สามีตามหลักปฏิบัติหน้าที่ ๕ ประการ ได้แก่ (๑) จัดงานดี (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ (๔) รักษาทรัพย์ที่หามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

สรุปแนวทางการนำความเชื่อศรัทธามาใช้เสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวไทยกับ
หลักธรรมต่าง ๆ พอสรุปโดยย่อได้ดังนี้

๑) ศีล ๕ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความประพฤตินอกใจคู่ครอง เป็นข้อปฏิบัติ
สำหรับควบคุมพฤติกรรมทางกาย ทางวาจาของคู่สามีภรรยาให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม

๒) ขรवासธรรม ๔ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาความขัดแย้ง อันเป็นเหตุให้
ครอบครัวแตกแยกหรือหย่าร้างกัน เป็นหลักธรรมสำหรับการใช้ชีวิตคู่ของครอบครัว หรือผู้ที่อยู่
ทางเรือนให้เกิดความสงบสุขราบรื่น

๓) พรหมวิหารธรรม ๔ เป็นแนวทางแก้ปัญหาหยาเสียดและการพนัน ซึ่งทำให้บุตร
ธิดาที่ขาดความรักความอบอุ่น เป็นหลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง เป็นแบบอย่างในการอบรมสั่งสอน
บุตรธิดา เพื่อสร้างความสัมพันธ์ไมตรีอันดีงามและความรักความอบอุ่นภายในครอบครัว

๔) ทิศ ๖ เป็นแนวทางการแก้ปัญหาการล่วงละเมิดทางเพศ เป็นหลักธรรมสำหรับ
การสร้างมนุษยสัมพันธ์และปลูกฝังและส่งเสริมบทบาทหน้าที่ของตนและผู้อื่นทั้งภายในครอบครัว
และสังคมให้เกิดความสงบสุข

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยศึกษาได้พบว่า ยังมีประเด็นที่น่าสนใจที่ควรจะได้รับการศึกษาทำวิจัยในครั้ง
ต่อไปมีอยู่ ๓ ประเด็น ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อศรัทธาของสามีภรรยาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒) ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อศรัทธาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเปรียบเทียบกับ
ศาสนาอื่น
- ๓) ศึกษาความสัมพันธ์ของบุคคลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามหลัก ทิศ ๖